

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts

21. Borisa Vopera piemiņas lasījumi

VIDUSLAIKU ARHITEKTŪRA UN MĀKSLA LATVIJĀ

**Latvijas Mākslas akadēmijas
Mākslas vēstures institūts**

21. Borisa Vipera piemiņas lasījumi

**VIDUSLAIKU ARHITEKTŪRA UN MĀKSLA
LATVIJĀ**

Referātu kopsavilkumi

Rīga 2019

Izdevēji

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts un
Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds
Akadēmijas laukums 1–302, LV–1050, Rīga, Latvija
T. +37167227852, e-pasts: art@lza.lv
www.lma-mvi.lv

Sastādītāja: Elīta Grosmane
Redaktore: Karīna Horsta
Vāka autors: Ernests Kļaviņš

© Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2019
© Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2019

ISBN 978-9934-8824-2-5

21. Borisa Vipera piemiņas lasījumi “Viduslaiku arhitektūra un māksla Latvijā” organizēti saistībā ar Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta septiņšējumu Latvijas mākslas vēstures pirmā sējuma sagatavošanu. Tas veltīts plašam laikposmam no vissenākajiem artefaktiem šajā teritorijā līdz Livonijas konfederācijas sabrukumam 1561. gadā.

Latvijas viduslaiku perioda kultūras mantojums pamato šīs teritorijas piederību Rietumeiropas kultūras telpai, turklāt viduslaiku arhitektūra un māksla piesaista ne vien vietējo studējošo un interesentu, bet arī ārzemju pētnieku uzmanību. No vienas puses var likties, ka viduslaiki ir jau pietiekami apgūta tēma, tomēr gan jaunākās tehnoloģiskās iespējas, gan ilgstošā empīriskā pieredze sniedz jaunas atziņas pat par labi zināmiem arhitektūras pieminekļiem un mākslas darbiem. Tāds arī ir Borisa Vipera piemiņas lasījumu galvenais uzdevums – pievērst uzmanību pašlaik notiekošajam šīs jomas pētniecībā. Konferencē piedalīties aicināti pieredzējuši mākslas vēsturnieki, arhitekti, vēsturnieki, restauratori un arheologi.

Tēžu krājuma izdošana dod iespēju, strādājot pie Latvijas mākslas vēstures pirmā sējuma, atsaukties uz lasījumu referātos izteiktajām aktuālajām atziņām par dažādiem viduslaiku arhitektūras un mākslas jautājumiem, kas apliecina jaunu ideju ienākšanas dinamiku un dod impulsus turpmākai attīstībai.

Elita Grosmane

21. Borisa Vipera piemiņas lasījumi

VIDUSLAIKU ARHITEKTŪRA UN MĀKSLA LATVIJĀ

Latvijas Mākslas akadēmijā 2019. gada 16. maijā

Programma

- 10.00–10.10 Konferences atklāšana
- 10.10–10.40 **Ieva Ose.** Kastelas piļu būvtipa iezīmes Latvijas teritorijā (13. gs. beigas – 16. gs. sākums)
- 10.50–11.20. **Imants Lancmanis.** Dažas vēlo viduslaiku arhitektūras liecības: Piltenes un Rundāles pils piemērs
- 11.30–12.00 **Edgars Plētiens.** Viduslaiku pils izmantošanas iespējas mūsdienās: Raunas pils piemērs
- 12.00–12.30 Kafijas pauze
- 12.30–12.45 **Madara Rasiņa.** Akmens ciļņi “Madonna ar bērnu” un “Volters fon Pletenbergs” Rīgas pilī. Izpētes rezultāti
- 12.50–13.20 **Ilmārs Dirveiks.** Jaunākie atklājumi Sv. Jēkaba baznīcas viduslaiku arhitektūrā
- 13.30–13.45 **Artūrs Tomsons.** Atsevišķi Rīgas Sv. Jēkaba katedrāles vēstures aspekti 2018. gada arheoloģiskās izpētes gaismā
- 13.45–14.40 Pusdienu pārtraukums
- 14.40–15.10 **Agnese Bergholde-Volfa.** Kapelu tipoloģija un funkcijas 14. un 15. gadsimta Rīgas baznīcās
- 15.20–15.50 **Alise Gunnarssone.** Viduslaiku keramika Livonijā – Ikšķiles piemērs
- 16.00–16.30 **Elita Grosmane.** Viduslaiku tēlniecība Latvijā. Daži papildinājumi līdz šim zināmajam

Pēc katra referāta vai ziņojuma paredzēta 5–10 min diskusija.

Ieva Ose

Kastelas piļu būvtipa iezīmes Latvijas teritorijā (13. gs. beigas – 16. gs. sākums)

Nozīmīgākais un izteiksmīgākais gotikas laika piļu būvtipi Vācu ordeņa valstī Prūsijā (tag. Ziemeļpolija) un Livonijā kopš 13. gs. beigām bija kastela – regulāra plānojuma celtnes ar četriem korpusiem ap iekšējo pagalmu. Igaunu mākslas vēsturnieks Armins Tūlse (*Armin Tuulse*) savā 1942. gadā vācu valodā izdotajā disertācijā par Igaunijas un Latvijas viduslaiku pilīm (*Die Burgen in Estland und Lettland*) šāda būvtipa celtnes dēvēja par konventēkām (*Konventshaus*), sekojot vācu mākslas vēsturnieka Karla Heinca Klasena (*Karl Heinz Clasen*) ieviestajam nosaukumam *Konventshaustypus* (Clasen, 1927), bet mūsdienu Eiropas piļu pētnieki (Durdík, 1993; Torbus, 1998; Herrmann, 2007, 2015 u. c.) tās apzīmē par kastelām.

Kastelas pils noslēgtais, varu simbolizējošais kubiskais būvapjoms tika izvēlēts tikai nozīmīgākajām ordeņa aizsargbūvēm, kur tas veidoja centrālās daļas dominanti – iekšējo jeb galveno pili. Tajā dzīvoja komturs (viena no svarīgākajām ordeņa amatpersonām, brāļu bruņinieku mītnes un pilsnovada jeb komturejas pārvaldītājs) un ordeņbrāļi, kas kopā veidoja bruņinieku kopumu jeb konventu. Kastelas būvtipa pilij ir skaidri noteikta iekšējā struktūra, kas veidota pēc vienotas shēmas ar programmatisku telpu izvietojumu un pārdomātiem iekšējo komunikāciju ceļiem. Parasti būvapjomam ir kvadrātam tuvs plānojums, bet dažādu apstākļu dēļ plānā var būt novirzes no regularitātes. Lielākoties kastelas ir četru korpusu celtnes, taču reizēm bijis arī reducētais variants ar trim korpusiem ap iekšējo pagalmu. Raksturīgs ir kastelas būvtipa piļu telpu sadalījums: trīsstāvu korpusiem bija pagrabi (pārtikas un ieroču noliktavas), pirmajā stāvā izvietoja saimniecības telpas (noliktavas, virtuvi, maizes ceptuvi, alus brūzi), otrajā stāvā bija ordeņbrāļu kopdzīves telpas (konventa jeb sapulču zāle, guļamtelpa jeb dormitorijs, ēdamtelpa jeb remteris un kopējā dievkalpojumu vieta – kapela), bet trešais jeb augšējais bija aizsardzībai piemērots ieroču stāvs. Pārvietošanos starp stāviem un telpām nodrošināja pagalmā uzcelta vaļēja divstāvu galerija. Kastelu no vienas vai vairākām pusēm apņēma parhams – šaura, neapbūvēta josla, kuru norobežoja un vienlaikus aizsargāja parhama mūris. Turklāt kastelas būvbloku ietvēra papildu

nocietinājumi – viena vai vairākas priekšpilis un aizsarggrāvji, kas veidoja kopēju aizsardzības sistēmu.

Latvijas teritorijā bijušas vismaz desmit ordeņa kastelas (Cēsīs, Siguldā, Kuldīgā, Jelgavā, Ventspilī, Ādažos, Gaujienā, Rīgā, Alūksnē u. c.), bet pēc līdzīga plānojuma celtas arī dažas Rīgas arhibīskapa pilis (Raunā, Limbažos) un, šķiet, Kurzemes bīskapa rezidence Piltenē. Diemžēl augstāk par pirmā stāva līmeni saglabājušies tikai Rīgas un Ventspils pils mūri, kas ir daudzkārt pārbūvēti. No pārējām kastelas būvtipa pilīm zināmas tikai dažu sienu drupas, arheoloģisko izrakumu laikā atsegts apakšstāva plānojums, 17. gadsimtā uzņēmots plāns un tikai 16. gs. beigu vai 17. gs. telpu inventarizācijas apraksti.

Laikā no 20. gs. 60. gadiem līdz mūsdienām veiktajos arheoloģiskajos izrakumos un arhitektūras izpētēs konstatēts, ka Livonijā kastelas būvtipa sākā attīstīties ne ātrāk par 13. gs. beigām un korpusu celtniecība notikusi pakāpeniski vairāku gadu desmitu vai pat vesela gadsimta laikā. Noskaidrots, ka vairākās pilīs jaunajā kastelas būvapjomā tika iekļautas senākas 13. gs. celtas mūra ēkas. Pēc izrakumu rezultātā atsegta plānojuma kastelām var pieskaitīt arī Salaspils ordeņpili, bet kāds 17. gs. inventarizācijas apraksts netieši liecina, ka kastelas būvtipam atbildusi arī Kandavas pils. Latvijas teritorijā celtās kastelas pēc ārējiem izmēriem bija dažādas – vislielākā bija Rīgas pils, kuras malu garums sasniedza 53,3 x 56,7 m, Gaujienas pils bija vismazākā (29 x 27 m), bet citām kastelām ārsienu garums bija ap 40 m.

Kaut arī Livonijas kastelu tips pārņemts no Prūsijas, tam ir vairākas atšķirības. Livonijas kastelām būvapjoma stūrī masīvs galvenais tornis iekļauts reti, bet Prūsijā tā ir viena no šī būvtipa pazīmēm. Latvijas teritorijā no ķieģeļiem celtu kastelu ir daudz mazāk nekā Prūsijā. Latvijas pilsdrupās un pārbūvētajās celtnēs maz saglabājušies viduslaiku mūri apgrūtina iespēju lokalizēt kādreizējās ordeņbrāļu kopdzīves telpas, tikai kapelu novietojumu var noteikt precīzāk. Atšķirībā no Prūsijas kastelām Livonijā ir ļoti maz liecību par danskera – ārpus būvapjoma izvirzīta tualešu torņa – pastāvēšanu. Piļu ārsienās un interjeros gandrīz nav saglabājusies būvdekors, bet par kādreizējo Latvijas viduslaiku piļu greznību liecina tikai atsevišķi fragmentāri atradumi izrakumos.

Vācu ordeņa valstī Prūsijā kastelas būvtipa attīstība beidzās līdz ar ordeņa sakāvi Grunvaldes kaujā 1410. gadā, kas iezīmēja politiska un saimnieciska pagrimuma sākumu un līdz ar to arī ordeņpiļu arhitektūras norietu. Toties Latvijas teritorijā ir zināma kastelas tipa vēlā attīstības forma, kas spilgti

izpaužas 1497.–1515. gadā atjaunotajā Rīgas pilī – tai regulāra plānojuma būvbloka diagonālajos stūros novietoti apaļi lielgabalu torņi, kas veiksmīgi atrisināja visu četru pils malu aizsardzību ar uguns šaujamo ieroču palīdzību. Šis plānojums savukārt ietekmējis vairāku Skandināvijā 16. gadsimtā celtu piļu izveidojumu.

Imants Lancmanis

Dažas vēlo viduslaiku arhitektūras liecības: Piltenes un Rundāles pils piemērs

Vēlie viduslaiki, kas Latvijas apstākļos 16. gadsimtā aizkavējās ieilgušās nestabilās politiskās situācijas dēļ, nesekmēja laikmetīgas arhitektūras attīstību. Vienīgi Kurzemē konstatējamas divas celtnes, kas 16. gs. otrajā ceturksnī ne vien izceļas ar vērienu, bet arī rāda renesanses stila iezīmes. Viena ir Kurzemes bīskapa Johana fon Minhauzena (*Johann von Münchhausen*, ?–1572) pils Piltēnē, otra – Livonijas ordeņa vasaļa Oto fon Grothusa (*Otto von Grothuss*, ?–1576) pils Rundālē. Ja pirmajā celtnē jaunievedums ir tikai 16. gs. 40. gados veikti papildinājumi, tad Rundāles pils ir plaša mēroga nocietināta jaunbūve, kas var sacensties ar citām Livonijas ordeņa pilīm Kurzemē un Zemgalē.

Gan viens, gan otrs objekts pieder arheoloģijas nozarei, jo Piltenes pils pastāv nelielu drupu veidā, bet Rundāles pils tika pilnīgi nojaukta 1735.–1736. gadā, un tikai pēdējo gadu laikā tās vietā veikti arheoloģiskie izrakumi. Abas ēkas apvieno vēl kāda īpašība, kas ir izšķiroša, – cēlāja personība, augsts uzstādījums un lielas ambīcijas.

Piltenes pils bija Kurzemes bīskapu mītne jau kopš 14. gs. sākuma. 1431. gadā kāda tiesvedības dokumenta ietvaros pieminēta Piltenes pils zāle, kurā atradušies 18 Kurzemes bīskapu portreti. Tas liecina par attīstītu tēlotājas mākslas līmeni un augstām reprezentācijas prasībām. Kurzemes bīskapa galms laika posmā līdz Kurzemes hercogistes tapšanai bija viens no nedaudzajiem avotiem, kur vietējā muižniecība varēja gūt pamudinājumus un paraugus provinciālisma pārvarēšanai, un ieskatu tālaika jaunākajās kultūras un mākslas tendencēs.

No Piltenes pils gotikas perioda saglabājušies tikai daži akmenskalumu piemēri – plāksne ar Kurzemes bīskapijas un Livonijas ordeņa mestra Voltera fon Plettenberga (*Volter von Plettenberg*, ap 1450–1535) ģerboni (16. gs. sāk., Ventspils muzejs) un Kurzemes bīskapa Johana fon Tīrgarta (*Johann Tiergart*, 1380–1456) kapaplāksnes fragmenti (Rundāles pils muzejs), kas 1888. gadā atradušies Piltenes baznīcā, taču, domājams, nākuši no pils.

Karla Širena (*Carl Schirren*) raksts par bīskapu Johanu fon Minhauzenu, kas publicēts *Baltische Monatsschrift* 1881. gada izdevumā, plaši, emocionāli

un diezgan kritiski raksturo šo personību un viņa lomu gan politikā, gan saimnieciskajā un kultūras darbībā. Fon Minhauzens kļuva par Kurzemes bīskapu 1540. gadā, bet gadu vēlāk par Sāmsalas-Vīkas bīskapu, kur viņa rezidence bija monumentālā Kuresāres (Ārensburgas) pils Sāmsalā.

Bīskaps fon Minhauzens veica Piltenes pils modernizāciju – par to liecina vien daži akmenskalumu fragmenti, taču tie ir pietiekami daiļrunīgi, lai saprastu, ka bīskaps pilī pasūtījis samērā plašus celtnieciska rakstura pārveidojumus, nevis tikai atsevišķus aplikatīvus rotājumus. Rundāles pils muzejā glabājas joniskā ordera kapitelis un kapiteļveidīgs arhitektūras fragments – tie atrasti aramzemes laukā pie Piltenes. Kapitelis ar joniskā ordera volūtām un bīskapijas ģerboņa figūru – Lieldienu jēru – rāda renesanses formu ienākšanu Kurzemē. Tas samērā korekti atdarina renesanses ordera sistēmas paraugus, toties pats lielākais savulaik atrastais Piltenes pils apdares fragments ar bīskapa dzimtas ģerboni un gadskaitli “1549”, kas senāk glabājās Kurzemes provinces muzejā Jelgavā, liecina par ļoti zemu akmeņkaļa profesionālo līmeni.

Piltenes pils papildinājumu vērienu apstiprina arī Armina Tūlses (*Armin Tuulse*) citētais Prūsijas kanclera Kristofa Šturca (*Christoph Sturtz*) ziņojums Prūsijas hercogam Albrehtam (*Albrecht von Brandenburg-Preußen*, 1490–1568) 1547. gadā: “Kurzemes bīskapam esot skaistas akmenslauztuves Sāmsalā, no kurienes viņš Piltenei licis darināt daudzus greznus logus (*zierliche Fenster*)”. Tas liek domāt par vērienīgiem pārbūves darbiem. Iespējams, ka šie logi ir identiski tiem arhitektūras fragmentiem, kas atrasti arheoloģiskajos izrakumos un tagad izstādīti Piltenes novadpētniecības ekspozīcijā.

Bīskapa Johana fon Minhauzena būvprasākumi atspoguļo viņa patiku uz reprezentāciju. Širens ironiski raksta: “Viņš mīl mākslu. Kad viņš uzzina, ka Rīgā par diviem lastiem rudzu tiek piedāvāta skaista altārglezna, viņš pavēl to nopirkt, taču domā, ka no diviem lastiem varēs kaut ko nokaulēt. Savai Ārensburgas pilij viņš ceļ jaunu torni un, vēloties savam bīskapa namam atstāt labu piemiņu, pasūta Rīgā pēc precīziem priekšrakstiem lielizmēra vējrādi, bumbu un krustu, visu no labākā misiņa un nopulētu. Vējrādī viņš blakus ērglim liek savu dzimtas ģerboņa mūka figūru un bērnišķīgi priecājas par visu; kad tas ir gatavs, liek nosūtīt pajūgu, lai to nogādātu Sāmsalā.”

1559. gadā fon Minhauzens šķīrās no abām savām bīskapijām, kas nonāca Dānijas karaļa rokās. Širens trāpīgi raksturojis viņa darbības vairākas puses, sava raksta nobeigumā šķietami slavējot, bet pēc tam noslēdzot ar frāzi

“omulīgs savu zemnieku izsūcējs, vārgulis, kas nevar ciest, ka sprāgst pulveris, kad viņš devās uz svinīgo ieiešanu Hāpsalā, viens no tiem, kas bija pieredzējis Livonijas beigas, pašam esot tās sastāvdaļai”. Bīskapijas turpināja pastāvēt sekularizētā formā līdz pat nākamā un pēdējā bīskapa, Dānijas karaļa brāļa Magnusa (*Magnus Herzog von Holstein*, 1540–1583), nāvei 1583. gadā. Arī šis periods saglabājis pāris relikvijas – divas alvas karotes, kuru kāti rotāti ar manierisma ornamentiku (Rundāles pils muzejs).

Bīskapam fon Minhauzenam bija ne tikai politiska loma Kurzemes tālākajos likteņos – viņa interešu loks un augstais uzstādījums kultūras jautājumos netieši ietekmējis Kurzemes celtniecības līmeni. Bīskapa māsa bija precējusies ar Dītrihu fon Bēru (*Dietrich von Behr*, ?–1575) no Štellihtes (*Stellichte*) muižas Ziemeļvācijā, viņu dēls bīskapa koadjutors Ulrihs fon Bērs (*Ulrich von Behr*, 1532–1585) 1561. gadā kļuva par Ēdoles muižas saimnieku, tā liekot pamatu lielajiem šīs dzimtas īpašumiem Kurzemē. Visās fon Bēru muižās Ēdolē, Zlēkās, Ugālē un Popē sākās vērienīga muižu un baznīcu celtniecība, kas orientējās uz grezniem Viduseiropas paraugiem.

Savukārt Rundāles vecā pils ir neparasts piemērs ambiciozam celtniecības pasākumam Livonijas ordeņa pastāvēšanas pēdējos gados, tā apliecinot ordeņa vasaļu tieksmi veidot lielus dzimtas īpašumus ar reprezentablu mitekli centrā. Jau 1505. gadā izlēnotais Rundāles īpašums 1543. gadā tika sadalīts starp trim brāļiem fon Grothusiem, veidojot Rundāles, Bērsteles un Svitenes muižas. Vecākais brālis Oto saņēma Rundāles muižu un drīz pēc tam sāka celtniecību, jo 1555. gada Livonijas piļu sarakstā ēka jau minēta kā pastāvoša. Oto fon Grothuss nomira 1576. gadā, kas nozīmē, ka viņš paguva pabeigt pils iekārtošanu. Krāsns podiņu fragmenti rāda augstvērtīgas keramikas lietojumu, tā tuva Bauskas hercogu pils krāsns podiņu tipiem. Par izsmalcinātu sadzīves līmeni liecina arī sudraba karote ar Oto fon Grothusa ģerboni un sudraba futrālītis ar renesanses ornamentu.

Līdz pēdējam laikam priekšstatu par Rundāles veco pili deva vienīgi Frančesko Rastrelli (*Francesco Rastrelli*, 1700–1771) zīmētais pils situācijas plāns, kurā tā attēlota kā kvadrātiska būve ar apaļiem un četrstūrīgiem tornīšiem stūros. Pēdējos gados atsegta vecās pils pamati (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheologu Vitolda Muižnieka un Ilzes Mālkalnetes vadībā) likuši koriģēt šo plānu. Pils izrādījās ievērojami lielāka (35 x 65 m) izstiepta taisnstūra formā, turklāt torņu forma neatbilst plānā attēlotajam izskatam.

Dienvidrietumu pusē tika atsegti pusapaļa torņa pamati, toties dienvidaustrumu stūrī tornis vispār netika konstatēts. Rundāles pils izmēri ievērojami pārsniedz, piemēram, Jelgavas komtura pili (35 x 35 m), tādējādi tā uzskatāma par izņēmuma parādību vēlīnā perioda Livonijas piļu starpā. Tās vēriens pārspēj pat lielākās muižnieku rezidences, kas tapa pusgadsimtu vēlāk jau Kurzemes-Zemgales hercogistes laikā 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā (Nurmuiža, Nereta, Ķērklīni).

Rundāles sadalītā īpašuma pārējo sastāvdaļu attīstība rāda, kāda nozīme bija augsta līmeņa uzstādījumam un paraugam – Rundāles vecajai pilij. Ēka, kas dokumentos saukta par pili, 16. gs. otrajā pusē pacēlās arī Bērsteles muižā, taču tā 1736. gadā tāpat kā Rundāles pils tika nojaukta, lai iegūtu materiālus Bīronu celtniecības pasākumiem. Toties ir iespējams gūt priekšstatu par Svitenes muižas kungu mājas sākotnējo izskatu. Tā bija tapusi 16. gs. beigās muižas īpašnieka Georga fon Grothusa (*Georg von Grothuss*, ?–1597) laikā kā divstāvu ēka ar 11 ailu asīm, septiņām telpām pirmajā stāvā un trim zālēm otrajā stāvā. Svitenes pils uzskatāma par pirmo piemēru viduslaiku celtniecības priekšstatu pārvarēšanai un jaunas kungu mājas izpratnes dzimšanai, kas izplatījās muižniecības vidē Kurzemes hercogistes apstākļos. Tā ir brīvstāvoša ēka, kur par aizsardzības tradīciju liecina tikai mūru biezums (1,4 m), pirmā stāva logu dzelzs restes un pati novietne upītes krastā, kur no divām pusēm apbūvi apņēma mūra žogs ar trim vārtiem. Šī prototipa tālāko izplatību Zemgalē apliecina netālās Bornsmindes muižas kungu mājas celtniecība, kas datējama ar 1590. gadu.

Edgars Plētiens

Viduslaiku pils izmantošanas iespējas mūsdienās:

Raunas pils piemērs

Raunas viduslaiku pils atrodas aptuveni 300 m no Raunas upes, tagadējā Raunas ciemata centrālajā daļā. Pirmo reizi rakstītajos vēstures avotos tā minēta 14. gs. beigās¹. Arī senākie arheoloģiskie atradumi saistāmi ar 14. gadsimtu. Pils celta aptuveni 400 m no Raunas Tanīskalna, kas bija viens no lielākajiem apdzīvotajiem pilskalniem šajā reģionā. Pastāv iespēja, ka arhibīskapa spēki uz kādu laiku pirms mūra pils būvniecības apmetās pilskalnā vai arī ka arhibīskapa teritoriju pārvaldīšana tika uzticēta vietējiem iedzīvotājiem – latgaļu kopienai. 14.–16. gs. pils kalpoja kā viena no arhibīskapa uzturēšanās vietām, kurai reizē ar Limbažu un Rīgas pili bija būtiska loma zemju saimnieciskajā un administratīvajā pārvaldē. 16. gs. Raunas pils piedzīvoja pārbūvi. 16.–17. gs. tā vairākkārt nonāca dažādu varu rokās, bet 17. gs. otrajā pusē to kā nocietinājumu vairs neizmantoja un nojauca daļu no tās aizsargmūriem. 18.–19. gs. pils teritoriju izmantoja saimnieciskiem mērķiem, piemēram, kā ganību vai saimniecības ēku vietu. Vēlāk drupās un blakus esošajā parkā izveidoja pastaigu takas Raunas muižas vajadzībām. Latvijas brīvvalsts laikā pilsdrupās veica nelielus mūru saglabāšanas darbus, radīja koku apstādījumus, kā arī iekārtoja estrādi publiskiem brīvdabas pasākumiem. Padomju okupācijas periodā pils teritorijas centrālā daļa pamazām aizauga ar kokiem un krūmiem, bet pie pils izbūvēja lielāku brīvdabas estrādi. Pēc neatkarības atgūšanas pilsdrupu pastāvēšanā nekas nemainījās līdz 21. gs. sākumam, kad tika izstrādāta to saglabāšanas koncepcija un konservēts vienīgais saglabājies tornis, iebūvējot tajā koka konstrukcijas, kas tagad kalpo kā skatu platforma. Tāpat 21. gs. sākumā uzsākta pils arheoloģiskā izpēte arheoloģes Sandras Zirnes vadībā un tā turpinās vēl tagad.

Mūsdienās Raunas viduslaiku pilsdrupas ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis (aizsardzības Nr. 541). 20. gadsimts ir atstājis virkni nospiedumu pils teritorijā – tā gaitā drupās dažādās vietās uzceltas trīs estrādes, turklāt pēdējā no tām uzbūvēta 80. gados un atrodas tur joprojām. Tāpat pilsdrupās gan 20. gs. 30. gados, gan 90. gadu sākumā veikti mūru nostiprināšanas darbi, kas

atbilda tālaika metodēm, bet ļoti atšķiras no mūsdienu izpratnes par kvalitatīvu konservāciju. Taču arī tie ir ļāvuši saglabāt pils oriģinālās substances daļas, kas citādi, iespējams, būtu zudušas. 21. gs. sākumā veica Raunas pilsdrupu torņa konservācijas darbus, kuru vajadzībām izbūvēja koka platformas torņa iekšpusē. Darbu gaitā nolēma tās saglabāt un pielāgot apmeklētāju vajadzībām kā skatu platformu. Diemžēl koka konstrukcijas izbūvēja, ignorējot vēsturiskās izpētes rezultātus, tāpēc platformas neatbilst oriģinālajam torņa stāvu līmenim. Vēlāk neregulāri piesaistīja finansējumu, lai konservētu atsevišķas mūru daļas. Kopš 2015. gada pilsdrupās atsākti ikgadēji saglabāšanas darbi, līdzekļus gūstot no Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes, kā arī mērķtiecīgi ieplānojot finansējumu novada domes budžetā. Pilsdrupu konservācija ir būtiska, jo šo teritoriju izmanto ikdienā – vēsturiski cauri drupām izveidojies gājēju ceļš, kas savieno Raunas centru ar Raunas apdzīvotās vietas daļu, kas atrodas pilsdrupu otrā pusē. Līdz ar to šī teritorija nav slēgta un būtisks izaicinājums ir gājēju drošība.

Raunas pils attīstība kopš 2015. gada tiek mērķtiecīgi organizēta. Iesākums meklējams 21. gs. sākumā, kad veica plānveida konservācijas darbus pilsdrupu torņa daļā². Taču kopš 2015. gada, kad atsāka pēctecīgus konservācijas darbus, paralēli īstenoja vairākas būtiskas darbības, kas vērstas uz pilsdrupu attīstību. Sākotnēji 2016. gadā izstrādāja pilsdrupu darbības stratēģiju³, kurā tika aprakstīti pilsdrupu saglabāšanas principi un pieļaujamās darbības. Būtiski, ka dokumentā nostiprināts redzējums par pilsdrupu konservāšanu esošajā nobrukuma stāvoklī un specifiskām drupu saglabāšanas normām. 2017. gadā pilsdrupas apsekoja, izmantojot dronu, tā iegūstot kvalitatīvus attēlus un video par drupu saglabātību vietās, kur nevar piekļūt. 2017. un 2018. gadā Arhitektoniskās izpētes grupas (AIG) arhitekts Artūrs Lapiņš izstrādāja koncepciju, kas paredz pilsdrupu saglabāšanas un attīstības darbus realizēt pakāpeniski trīs kārtās⁴. Paralēli arhitekts Ilmārs Dirveiks veica Raunas pils galveno korpusu vēsturisko izpēti⁵, kurā pārskatīja līdz šim iegūtos pētniecības rezultātus un izteica jaunas atziņas par celtnes plānojumu, piemēram, to, ka pilī atbilstoši tālaika tradīcijām nav bijusi viena liela guļamtelpa vai ka līdz šim iedomātā kapelas vieta nav kalpojusi kā kapela visai pilij. 2018. gadā, balstoties uz izpētes rezultātiem un pamatojoties uz attīstības koncepciju, minētie AIG speciālisti projektēja pilsdrupu pirmajā kārtā veicamos darbus⁶.

Iepriekš minētās darbības tika un tiek veiktas, jo pilsdrupas ir viens no apmeklētākajiem Raunas novada tūrisma objektiem. Tagad tās ir Raunas simbols un neatņemama Raunas ainavas daļa. Ņemot vērā, ka pilsdrupas ir atvērts objekts, apmeklētāju detalizēta uzskaitē līdz šim nav veikta. Aptuvenie dati liecina, ka ik gadu tās apmeklē 8–10 tūkstoši cilvēku. Raunas novads pēdējos gados ļoti mērķtiecīgi rūpējas par tūrisma attīstību, tāpēc īpaši tiek domāts par populārāko tūrisma objektu sakopšanu un uzturēšanu. Katru gadu ap drupām izzāgē saaugušos krūmus un veco koku jaunās atvases, kā arī regulāri sakopj pilsdrupu centrālo daļu. Tā rezultātā uzlabojas pilsdrupu ainaviskā uztvere un tās ir labāk ieraugāmas no Raunas centra, kas atrodas to pakājē. Arī drupu pakājē esošā grava pamazām tiek apgūta, veidojot tur pastaigu ceļus ar fokusētu saturu. Ideja paredz, ka pastaigu takā, kas savieno pilsdrupas ar Raunas dabas taku, tiktu apskatītas dažādas zinātņu jomas, tādējādi dodot iespēju to izmantot arī izglītības procesos. Raunas iedzīvotājiem pils ir objekts, kas ikdienā nav nekas īpašs, bet var novērot, ka vietējie iedzīvotāji ar to lepojas un zina, ka tā ir saglabājama vērtība. Pilsdrupās katru gadu rīko viduslaiku gadatirgu, kas uz šo dienu teritoriju padara atraktīvu un dzīvu.

Raunas pils teritorijas attīstība būs atkarīga no finansējuma pieejamības. Lai labāk sagatavotos potenciālajām iespējām, mērķis ir izstrādāt projektu arī pilsdrupu koncepcijā paredzētajai otrajai kārtai. Tāpat jāapgūst drupu pakāje, lai pakalna vērīenīgumu varētu ieraudzīt no dažādiem skatpunktiem. Nākotnē regulāri un pēctecīgi jāiegulda līdzekļi konservācijā un apkārtnes sakopšanā, lai nākamajām paaudzēm saglabātu tās mūru daļas, kas redzamas pašlaik. Jāturpina metodiska un regulāra arheoloģiskā izpēte, lai pamazām papildinātu zināšanas par dzīvi pilī 17. gadsimtā. Arheoloģiskos izrakumus plānots veikt saskaņoti ar pils attīstības koncepciju un tajā paredzētajām aktivitātēm. Pilsdrupās ir jāsaglabā to vēsturiski autentiskā vide, paralēli šo vidi pielāgojot tam, lai apmeklētāji teritoriju varētu apstaigāt pa vietām, no kurām vislabāk redzams kādreizējais pils apjoms un reljefa īpatnības.

---

¹ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hg. von F. G. Bunge. – Reval: Kluge und Ströhm, 1857. – Bd. 3. – S. 800. – Nr. 1178.

² Raunas pilsdrupu tehniskās izpētes atzinums, priekšlikums pilskalna labiekārtojumam, pilsdrupu konservācijas koncepcija. – 1. sēj. / Projekta vadītāja D. Ķibilda, būvinženieris A. Barbars, arhitekte I. Caunīte. – Rīga, 2004. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrā, inv. Nr. 64002.

³ Valsts nozīmes arheoloģiskā pieminekļa “Raunas viduslaiku pils ar pilsētu” (aizs. Nr. 541) pilsdrupu daļas darbības stratēģija 2016.–2021. gadam. – Rauna, 2016. Apstiprināts ar Raunas novada domes 2016. gada 28. decembra sēdes lēmumu (prot. Nr. 14., 3. punkts).

⁴ Raunas pilsdrupu attīstība. – 1. sēj.: Ģenerālplāns / Būvprojekta arhitekts A. Lapiņš. – Rīga, 2017.

⁵ Arhitektoniskā izpēte. Raunas pilsdrupas. – 1. sēj.: Teksts, rasējumi / Izpētes autors I. Dirveiks. – Rīga, 2017.

⁶ Konservācijas darbu 1. kārtā. Būvprojekts. – 1. sēj.: Ģenerālplāns, arhitektūra, būvkonstrukcijas, darbu organizēšanas projekts. – Rīga, 2018.

Madara Rasiņa

Akmens ciļņi “Madonna ar bērnu” un “Volters fon Pletenbergs” Rīgas pili. Izpētes rezultāti

Akmens ciļņu grupas izpētes un konservācijas darbi veikti Rīgas pils priekšpils restaurācijas laikā no 2011. līdz 2015. gadam. Mākslas darbu izpētei bija vairāki mērķi, starp kuriem nozīmīgākie bija iegūt atbildes par seno un masīvo akmens bloku saglabātības pakāpi, novērtēt krāsojuma kvalitāti un toņu daudzveidību zem putekļu un netīrumu kārtas un mēģināt noteikt senāko krāsojumu; uzmanību pievērša arī mēģinājumiem noskaidrot kad un kā savulaik izveidots ciļņu grupas portāls. Konservācijas darbu laikā veica ciļņu virsmas attīrīšanu un materiālu erozijas procesu attīstības ierobežošanu.

Ciļņu grupā ietilpst valsts aizsargājami kultūras pieminekļi “Madonna ar bērnu” un “Livonijas ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs”. Gan šie ciļņi, gan Rīgas Melngalvju nama piedurvju akmeņu ciļņi datēti ar 16. gs. sākumu un pieder pie nedaudziem renesanses laikmetu iezīmējošiem liela izmēra polihromiem akmens ciļņiem Latvijā. Madonna un Pletenbergs ir vieni no spilgtākajiem akmens kaluma piemēriem Latvijas vēlo viduslaiku mākslā. To stāvoklis pirms restaurācijas bija kritisks – sākot no pagājušā gadsimta 30. gadiem nebija notikusi ciļņu aprūpe, tos klāja bieza putekļu kārtas, bija redzami akmens masas zudumi un virsmas erozija. Izpētes rezultātā tika izstrādāta konservācijas darbu programma, kas paredzēja ciļņus pārvietot uz iekštelpām, veikt to attīrīšanu no netīrumiem u. c. uzslāņojumiem, kā arī stabilizēt erodējošo virsmu. Nišā virs Rīgas pils vārtiem, kur iepriekš atradās vēsturiskie ciļņi, uzstādīja kopijas. Pēc detalizētas vēsturisko ciļņu polihromijas izpētes kopijām atjaunoja sākotnējo krāsojumu. Pēc konservācijas darbu pabeigšanas vēsturiskos oriģinālus paredzēts novietot Latvijas Nacionālā vēstures muzeja telpās Rīgas pils kastelas daļā.

Ilmārs Dirveiks

Jaunākie atklājumi Sv. Jēkaba baznīcas viduslaiku arhitektūrā

Kopš 2016. gada notiek vērienīgi Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas atjaunošanas darbi, kas līdz šim aptvēruši fasāžu, jumtu un altārdaļas restaurāciju. Tuvākajos gados plānota torņa smailes un draudzes telpas atjaunošana. Līdzīgi kā Rīgas pilī un Rīgas Domā vienlaikus ar praktiskiem pasākumiem veica iespējami detalizētu arhitektoniski māksliniecisko izpēti. Tās laikā iegūta nozīmīga datējoša informācija, jo līdztekus vispārējai ēkas strukturālai un mākslinieciskai analīzei pirmo reizi dievnama izziņā izmantota dendrochronoloģiskā datēšanas metode. Tas ļauj ievērojami papildināt līdzšinējos (pārsvarā teorētiskos) pētījumus. Pārskatāmā nākotnē plānoti atjaunošanas darbi baznīcas draudzes zālē. Sagaidāms, ka tajos tiks iegūtas jaunas ziņas par sienu un velvju struktūru un apdari. Zem grīdas esošajā kultūrslānī izrakumi nav plānoti. Tomēr jau tagad iespējams izdarīt vairākus secinājumus un izvirzīt jaunas hipotēzes.

Pašreizējā izziņas stadijā ir precizēta apjomu un fasāžu arhitektūras hronoloģiskā evolūcija un identificēti nozīmīgākie arhitektoniskie elementi. Sv. Jēkaba baznīcas altārdaļa ir viena no senākajām ķieģeļu mūra celtnēm Latvijas teritorijā. Tās kubiskais apjoms būvēts 13. gs. pirmajās desmitgadēs (pirms 1226. gada). Dienvidu pusē bijis romānisks ieejas portāls un augstāk virs tā sienā – t. s. hagioškops – vienīgā šāda tipa aila, kas saglabājusies Latvijas viduslaiku baznīcās. Aila atjaunota savā pēdējā pastāvēšanas formā. Altārdaļas ziemeļu sienā pret sakristeju konstatētas ieejas pazīmes. Te varēja būt savienojums ar eventuālo klosteri. Papildu pētījumi paredzēti sakristejas interjera remonta laikā. Baltijas viduslaiku arhitektūras vēsturē mākslinieciski nozīmīgākais ir austrumu sienas zelminis ar dekoratīvu “kāpjošas” arkādes un ķieģeļu konsolu mūrējumu, kur vienai no konsolēm ir antropomorfas pazīmes. Baltijas valstīs tas ir senākais šāds piemērs.¹ Altārdaļas austrumu fasādes restaurācija veikta 1892. gadā, pievēršot uzmanību arī konsolēm. Tomēr visas arkādes konsoles pirmo reizi detalizēti fiksētas tikai 2017. gadā. Līdz ar ziemeļu un dienvidu ieeju konstatēšanu paliek atklāts jautājums – vai ieeja sākotnēji bijusi arī rietumu pusē.

Balstoties uz vēstures dokumentiem, tiek uzskatīts, ka draudzes zāles apjoms celts 13. gs. vidū.² Šis pieņēmums pilnībā apstiprinājies, ar dendrohronoloģijas metodi datējot koka būvkonstrukcijas starp altārdaļu un jaunbūvi, kā arī izpētot līdz šim nezināmas telpas sienā pret sakristeju. Apjomīga draudzes telpa ar divslīpju jumtu uzcelta 13. gs. 50. gadu sākumā, vienlaikus paredzot sakristejas piebūvi altārdaļai. No šī laika saglabājušās draudzes daļas apjoma ārsienas, tostarp zelmiņu daļas un vislabāk – rietumu siena ar vītņu kāpņu izbūvi. Zelmiņu mūri ļauj teorētiski rekonstruēt halles baznīcas kores augstumu. Ieeja draudzes telpā bija no rietumu gala, ziemeļu pusē atradās portāls, ko atklāja un daļēji rekonstruēja 19. gs. beigās, bet dienvidu pusē bijis portāls, ko aizbūvēja 15. gs. sākumā, uzceļot t. s. Svēta Krusta kapelu. Draudzes telpas apjoms fasādēs ir tipisks romānikas un gotikas sakausējums ar smailloka portāliem un romāniskām dvīņu logailām (līdzīgi kā Rīgas Domam). Halles baznīcas draudzes telpa bija plānota ar velvju pārsegumu. Vai tas izbūvēts, pagaidām nav zināms. Tikai plašāki arheoloģiskie izrakumi draudzes telpā un pilonu pamatu atsegumi varētu viest skaidrību par to celtniecības laiku. Arku līmenī piloni attiecas uz bazilikas izbūves laiku (15. gs.), un to izvietojums veido tradicionālo bazilikai pieņemto attiecību ar platāku vidusjomu. Altārdaļas ziemeļu pusē uzcēla sakristeju ar vienslīpes jumtu un, domājams, pakāpju zelmini.

14. vai ticamāk 15. gs. sākumā draudzes zālei dvīņu logu vietā izlauzta plašākas smailloka logailas. Spriežot pēc atsevišķām dokumentārām norādēm, baznīcas pārbūve par baziliku ar torni varēja notikt 15. gs. pirmajā ceturksnī, kad pilsēta bija ieguvusi patronāta tiesības uz Sv. Jēkaba baznīcu. 15. gs. pirmajā pusē, sekojot jaunajām tendencēm, arī Doma vidusjomu paaugstināja, izveidojot bazilikas tipa dievnamu. Sv. Jēkaba baznīcai vispirms uzcēla vidusjoma sienas, atstājot vietu tornim. Pēc kāda pārtraukuma būvniecības procesu turpināja, uzceļot torni, ko burtiski piebūvēja pie halles baznīcas, relatīvi plānas rietumu zelmiņa sienas, to balstot uz grandiozām masīvām mūra sienām un smailloka formas atslodzes arkām.

1482. gadā apšaudē no ordenpils Sv. Jēkaba baznīcas jaunais tornis tika sagrauts.³ Acīmredzot postījumi bijuši pārāk lieli, jo torņa sienas saglabājušās vidusjoma dzegas augstumā un no ārpuses saskatāmas kā neliels paplašinājums torņa paralēlskaldņa korpusa apakšdaļā. Ar 1482. gada katastrofas likvidēšanu visdrīzāk saistāms Rīgas rātes līgums 1485. gadā ar meistaru Nikolaju par

“stipru stalažu” būvi Sv. Jēkaba baznīcai.⁴ Gadu iepriekš radikāli mainījās politiskā situācija, jo ordenis bija piedzīvojis militāru sakāvi, kam sekoja Daugavas krastā esošās pils nojaukšana. Tādēļ nekavējoties varēja sākt domāt par baznīcas atjaunošanu. Jaunā (pašreizējā) torņa mūra daļas uzceltas jau drīz pēc 1485. gada, par ko liecina atsevišķu torņa koka konstrukciju atbilstošie dendrohronoloģiskie datējumi. Daudzkārt pieminēti torņa korpusa mūra stūros liktie dolomīta akmeņi. Tie kalpo kā stabilāks, vienkāršāks un lētāks mūra sienas stūra veidojums. Nesen sagrautās Rīgas ordeņpils drupas bija kļuvušas par brīvi pieejamu akmens būvmateriālu ieguves vietu. Konstatējams, ka baznīcas torņa stūru akmens kvadri ir atkārtoti izmantoti, tostarp no senākām logailām. Var izteikt hipotēzi, ka logailu akmens daļas līdz ar citiem dolomīta akmens kvadriem ņemtas no nojauktās ordeņpils. Emocionālā līmeni tā varēja būt kā sava veida simboliska kompensācija par ienaidnieka iepriekš nodarītajiem postījumiem. Torņa koka konstrukciju būve turpināta pēc ilgāka pārtraukuma un pabeigta līdz ar jaunu smaili 1512.–1515. gadā. Arī šis datējums noteikts konstrukciju dendrohronoloģiskajos pētījumos. Torņa atjaunoja bez augšdaļas zeltiņiem, un tāds tas attēlots 17. gs. pilsētas panorāmas skatos. Sv. Jēkaba baznīcas fasāžu pētījumi liecina, ka Rīgas Doms nav vienīgā ēka, kur atrodamas Latvijā senākās liecības par viduslaiku dievnamu fasāžu dekoratīvo apdari. Torņa sarkano ķieģeļu mūra fasādēs lietoti zaļi glazēti ķieģeļi. Pret pilsētu vērstajos stūros tie likti katrā otrajā kārtā un papildu lūku smailoka arkās. Acīmredzot dārgo glazēto ķieģeļu resursi bijuši ierobežoti un pretējos stūros tie nav izmantoti.

2017.–2018. gada pētījumi vainagojās ar vēl kādu Latvijas viduslaiku arhitektūras un mākslas mantojumam ievērojamu atklājumu – vidusjoma fasāžu dekoratīvo polihromiju. Vidusjoma dienvidu un ziemeļu fasādes aklajos logos fiksēti vieni no senākajiem fasāžu dekoratīvās polihromijas paraugiem Latvijā: ornamentāli zīmējumi sarkanā un melnā krāsā uz balta fona. To pamatā ir ģeometriskas aplū kompozīcijas, kas raksturīgas daudziem analogiem Eiropas viduslaiku arhitektūrā. Iepriekš tamlīdzīgs fasāžu dekors 2015. gadā tika atklāts Rīgas Doma vidusjoma dienvidu fasādē. 2018. gadā veica polihromā krāsojuma konservācijas un daļējas rekonstrukcijas darbus, un tagad Sv. Jēkaba baznīca ir viena no retajām ēkām Baltijā un vienīgā Latvijā, kurai redzamas liecības par polihromi krāsotu 15. gadsimta fasāžu apdari.

Sv. Jēkaba baznīcas vidusjoma fasādēs atrasti melni baltas dekoratīvas polihromijas fragmenti, kas identificējami ar jezuītu veiktajiem fasāžu dekorēšanas darbiem 17. gs. sākumā.⁵ Baznīcas interjerā konstatētas liecības par polihromu dekoratīvu krāsojumu no 15. gs. līdz tā atdarinājumiem 19. gs. beigās. Torņa telpā atklāts 15. gs. velves krāsojums zaļos, sarkanos un pelēkos toņos. Līdz šim nezināmi sienas gleznojuma fragmenti atklāti ziemeļu joma austrumu gala nišā. Saglabājušies fragmenti sniedz tikai daļēju priekšstatu par zīmējuma kompozīciju. Šo gleznojumu tālāka izpēte iespējama nākotnē, jo atjaunošanas darbu laikā sienā ir izbūvēta neliela piekļuves lūka.

Visaptverošajos pētījumos meklētas vai atrastas atbildes uz vairākiem lokāla rakstura jautājumiem. Piemēram, sniegta jauna interpretācija austrumu zelmaņa formas evolūcijai un kores vējradim, kas nav līdz šim pavisam uzlūkots Sv. Jēkabs, bet gan dūdas spēlējošs eņģelis.

Rietumu fasādes pusapaļās kāpņu izbūves nelielo ārdurvju pamatnes klājam izmantoti dēļi, kas izgatavoti no 1485. gadā cirsta kokmateriāla. Tās ir senākās ārdurvju konstrukcijas Latvijā. Jādomā, ka ozolkoka dēļi ir kādi 1485. gadā uzsāktas baznīcas atjaunošanas laika materiāli, kas atkārtoti izmantoti pašlaik esošajām 18. gs. pirmās puses durvīm.

Pašreizējās baznīcas jomu jumtu konstrukcijas būvētas 17. un 18. gs. Torņa smailes pamatnē ir 1515. gada konstrukcijas, kas vairākkārtēji remontētas. Smailes skārds klāts 1758. gadā un šobrīd ir senākais torņa skārda segums Rīgā. Precīzais datējums, kas izveidots torņa pamatnes seguma skārdā, negaidīti ieraudzīts, veicot torņa fotofiksāciju ar dronu.

Pēdējo gadu atklājumi Sv. Jēkaba baznīcas būvvēsturē sniedz jaunas atziņas par senākajiem Rīgas panorāmas attēliem, kuriem līdz šim ir bijis tikai aptuvens datējums. Par reformācijas laika kartogrāfa Sebastiana Minsterā (Sebastian Münster, 1488–1552) izdevumā “Kosmogrāfija” (Cosmographia) 1552. gadā publicēto Rīgas skatu skaidrs tikai tas, ka pilsēta attēlota pirms 1547. gada ugunsgrēka.⁶ Otrs senākais panorāmas skats, kura pirmavots acīmredzami ir tas pats, kas izmantots “Kosmogrāfijā”, bijis t. s. Helmsa hronikā, kas sarakstīta 17. gadsimtā, izmantojot senāku Livonijas un Prūsijas hroniku.⁷ Šis attēls ir shematiskāks par “Kosmogrāfijā” ievietoto. Saglabājušies Johana Kristofa Broces (Johann Christoph Brotze, 1742–1823) veikti hronikas izraksti un attēlu pārzīmējumi. Helmsa hronikā pie Rīgas panorāmas ir gadskaitlis “1499”.⁸ Vai tas atbilst patiesībai? Atbildi uz šo jautājumu iespējams

meklēt, kopsakarībās analizējot Sv. Jēkaba baznīcas un Rīgas ordeņpils būvvēstures.

Senākajās pilsētas panorāmās redzama Rīgas ordeņpils ar Daugavas pusē izbūvētu danskeru, kas viennozīmīgi attiecas tikai uz 1343. gadā pabeigto t. s. II ordeņpili un pastāvēja līdz tās sagraušanai 1484. gadā. Savukārt pēc rakstīto avotu ziņām Sv. Jēkaba baznīcas tornis ar ārpusē piekārtu zvanu ticis uzcelts līdz 1480. gadam, kad dokumentos baznīcu sauc par “jaunbūvi” un atzīmē skaisto torņa smaili, kuras pamatnē bijuši trīsstūra veida mūra zelmiņi.⁹ Šie zelmiņi redzami abās senākajās Rīgas panorāmās. 1482. gadā apšaudē no Rīgas pils cieta Sv. Jēkaba baznīca un tās tornis tika sagrauts. Pašreizējā torņa mūra daļu uzcēla 15. gs. 80. gadu otrajā pusē. No tā izriet divi secinājumi: pirmkārt, senāko pilsētas panorāmu pirmavotā Rīga attēlota 15. gadsimtā, otrkārt, pirmavota attēls zīmēts ap 1480. gadu, kad baznīcai uzcelts tornis ar zelmiņiem, bet ordeņa uzbrukumā 1482. gadā tas vēl nav sagrauts.

Mūsdienās Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas apjoms šķiet piezemēts, bet pārsteidzoši monumentāls pavisam citās proporcijās tas kļūst, ja domās noņemam ap dievnamu esošo teju vairāk nekā 2 metrus biezo kultūrslāni. Tamlīdzīgas izjūtas tagad iespējamās ar virtuālās realitātes palīdzību. Taču nekāda imitācija nevar aizstāt patiesās oriģinālās arhitektūras un mākslas vērtības, kas joprojām atrodamas un atklājamas Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā, vienā no senākajiem un nozīmīgākajiem Latvijas kultūras pieminekļiem.

---

¹ Pazīstamās Tartu Sv. Jāņa baznīcas fasāžu terakotas skulptūras izgatavotas 14. gadsimtā.

² *Grosmane E.* Rīgas Sv. Jēkaba baznīca viduslaikos // *Arhitektūra un māksla Rīgā. Idejas un objekti / Sast. J. Zilgalvis.* – Rīga: Neputns, 2004. – 26., 32. lpp.

³ *Grosmane E.* Rīgas Sv. Jēkaba baznīca viduslaikos. – 14. lpp.

⁴ Turpat. Vairāk nekā 20 gadus vēlāk arī jaunās Rīgas pils celšanas sakarā 1504. gadā zināms būvmeistars ar tādu pašu vārdu. Skat.: *Caune M.* Rīgas pils. – Rīga: Zinātne, 2001. – 28. lpp.

⁵ *Grosmane E.* Rīgas Sv. Jēkaba baznīca viduslaikos. – 15.–16. lpp.

⁶ Sebastiana Minstera “Kosmogrāfija” izdota vairākkārt 16. un 17. gadsimtā. Šajā pētījumā izmantots kāds 17. gs. iespiedums no privātkolekcijas.

⁷ *Jansons A., Erdmanis G.* Helmsa hronikas zīmējumu analīze // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – 3. laid. / Atb. red. S. Cielava. – Rīga: Zinātne, 1988. – 105.–159. lpp. Hronika sarakstīta no 1628. līdz 1645. gadam, izmantojot senāku hroniku.

⁸ *Barzdeviča M.* Rīga zviedru laika kartēs un plānos: 1621–1710. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. – 38. lpp. Panorāmas attēlos ir pretrunas: zīmēta vecā Rīgas pils, ko nojauca 1484. gadā, bet vienlaikus Sv. Pētera baznīcas tornis attēlots ar 1477. gadā uzlikto ārējo zvanu (līdzīgu kā Sv. Jēkaba baznīcas tornim) un tikai 1491. gadā uzlikto gaili. Turklāt Helmsa hronikas zīmējumā pierakstīts gadskaitlis “1499”. Tas viss neizslēdz versiju, ka pamatā kopēta senāka situācija, bet papildināta ar kopēšanas laikā aktuālo, piemēram, torni vainagojošu gaili.

⁹ *Barzdeviča M.* Rīga zviedru laika kartēs un plānos: 1621–1710. – 38. lpp.

Artūrs Tomsons

Atsevišķi Rīgas Sv. Jēkaba katedrāles vēstures aspekti 2018. gada arheoloģiskās izpētes gaismā

2018. gadā saistībā ar vērienīgajiem Rīgas Sv. Jēkaba katedrāles renovācijas darbiem, kas paredzēja arī ārsienu atsegšanu un katedrāles pievienošanu pilsētas ūdens tīkliem, Kloстера ielā starp katedrāles un Saeimas ēku norisinājās arheoloģiskās uzraudzības un izpētes darbi šī ziņojuma autora vadībā.

To rezultātā tika konstatēts, ka dievnamu vietām līdz pat tā ārsienām ieskauj labi saglabāties vēsturiskais kultūrslānis, kā arī praktiski netraucēta, plaša viduslaiku un jauno laiku kapsēta. Kloстера ielā virskārtu uzreiz zem ielas seguma veidoja no vidēji 0,5 līdz dziļākajās vietās 1,5 m biezs 17.–18. gs. kultūrslānis, kas bija izveidojies pēc apbedījumu pārtraukšanas kapsētā. Tā atradumu komplekss ir tipisks šī perioda pilsētas apdzīvotībai – ripas keramikas un akmensmasas trauku fragmenti, zaļi un dzelteni glazētas māla grīdflīzes, 16.–18. gs. polihromi un zaļi glazētas krāsns keramikas detaļas, naži, pakavi un to fragmenti un citas ikdienā nozaudētas pilsētnieku lietas. Šeit tika konstatētas arī daudzas liecības par 17.–18. gs. karadarbību (lielgabalu un muskešu čuguna un svina lodes, pretkavalērijas dzelkšņi, jātnieku pieši, muskešu un pīķu detaļas un rapieru fragmenti). Šī rakstura atradumi daļēji saistāmi ar vēl 19. gs. šeit pastāvējušā t. s. vecā arsenāla ēkas tiešu tuvumu katedrāles ziemeļaustrumu stūrim.

Tuvāk baznīcas ziemeļu sienai virs tumšā pilsētas apdzīvotības slāņa atklāja līdz 0,5 m biezu demontētu jumta dakstiņu fragmentu kārtu, turklāt ievērojama daļa no tiem bijuši melni glazēti. Pēc atrastajām monētām šis slānis datējams ar 18. gs. pirmo ceturksni.

Zonās ap katedrāles ārsienu (dienvidu, austrumu, ziemeļu–1, ziemeļu–2, ziemeļu–3), demontējot 19.–20. gs. mijā veidoto ķieģeļu atbalsta sienu, ievērojamā daudzumā konstatēja pārāpbedītu cilvēku kaulu grupas. Visticamāk tās ir no šajā laikā traucētiem apbedījumiem, kas pārvietoti tur pēc šo atbalsta sieniņu izbūves. Vislielākais t. s. kaulu kambaris atrasts pie baznīcas dienvidu sienas. Virs tā esošais uzbērums ir visai plāns, bet tajā atklāja vienu no interesantākajiem un šo slāni datējošajiem atradumiem: dekoratīvu krāsns

podīņu, kas veidots kā stilizēts ornamentāls manierisma roļverka kartušanas vairogs. Uz tā redzams kristīgās ikonogrāfijas tēls – jērs, kas nes pasaules grēkus – un gadskaitlis “1647”. Latvijā līdz šim zināms tikai viens šāds eksemplārs ar atšķirīgu gadskaitli no izrakumiem Dobeles pilī. Šeit tika atsegts un uzmērīts arī iepriekš nezināmais aizmūrētais t. s. dienvidu portāls – ieejas vieta katedrāles senākajā (kapelas) daļā.

Veicot jaunās atbalsta sienas betonēšanu, atsegtās zonas ap katedrāles ārsienām tika padziļinātas un paplašinātas. Ziemeļu–1 zonā pie kontrforsā tika atklāts ievērojama izmēra kaulu krāvums. Pie pašas katedrāles ārsienas uz robežas ar šo kaulu krāvumu izpētīti trīs netraucēti apbedījumi. Ziemeļu–2 zonā konstatēts, ka minētais kontrforsā uzbūvēts uz kādas senākas mūrējuma struktūras, kas ļauj izteikt hipotēzi par plašākas ieejas vietas esamību zonā, kur atrodas aizmūrētā ziemeļu ieeja katedrālē. Tā kā zināms kontrforsu celšanas laiks 17. gs. 80. gados, secināms, ka minētie kaulu krāvumi ap tiem radušies, izrokot ievērojama apjoma būvbedres un līdz ar to iztraucējot ap katedrāli ļoti blīvi veidotos apbedījumus.

Austrumu, ziemeļu un dienvidu ārsienā atrakšanas laikā tika atsegts arī pie tām bijušais cokols. Savukārt ziemeļu pusē ietves daļā, uzsākot rakšanas darbus ceturtajai no četrām ūdens tīklu instalēšanai domātajām tranšejām, atrasts aptuveni 1 x 1 m liels sarkanmāla ķieģeļu mūra fragments. Ņemot vērā skopās rakstīto avotu ziņas par katedrāles būvvēsturi, tas atkal liek atgriezties pie pārdomām par Sv. Jēkaba katedrāles kapsētas teritorijā pieminētās kapelas iespējamās lokalizācijas jautājumu.

Visās tranšejās un atsegtajos posmos gar ārsienām vidēji jau 1,5–1,8 m dziļumā tika konstatēti apbedījumi, kas paplašina mūsu ziņas par Sv. Jēkaba katedrāles draudzes piederīgajiem no antropoloģiskā viedokļa. Izpēte notika līdz 3 metru dziļumam, bet apbedījumi turpinās arī dziļāk. Pēc tranšeju profilos redzamās stratigrāfijas kapsētai bija divas pastāvēšanas fāzes. Jaunākie apbedījumi atradās brūnpelēkas, samērā tumšas nokrāsas smilšu kārtā, piedevu tiem faktiski nebija. Domājams, ka šī kārtā saistāma ar 16. gadsimtu. Senākie apbedījumi atklāti gaišāku smilšu slānī, kas veidoja izteiktu kritumu virzienā prom no katedrāles. Pēc tajos atrastajām skaitliski nedaudzajām senlietām (pakavsaktas, riņķsaktas, kauri gliemežvāki, vainaga apkalumi) un monētām var pieņemt, ka 14.–15. gs. baznīca atradusies nelielā smilšainā uzkalnā. Šo gaišo smilšu slānis tika konstatēts gan katedrāles ziemeļu, gan austrumu, gan

dienvidu pusē. Dienvidu pusē šis slānis sakrita ar aizmūrētās durvjailas sliekšņa līmeni, kas to ļauj nosacīti datēt ar 14.–15. gs.

Savukārt iegūtais antropoloģiskais materiāls ir nozīmīgs vispusīgai Rīgas 14.–17. gs. iedzīvotāju demogrāfijas, uztura, veselības un dzīves kvalitātes izpētei. No iepriekšējo gadu izrakumiem izzināms ir Doma baznīcas kapsētas, Doma dārza un Sv. Pētera baznīcas kapsētas antropoloģiskais materiāls, kas pamatā raksturo Rīgas vācu tautības iedzīvotājus. Tomēr tā kā Sv. Jēkaba katedrāle bija pirmais latviešu draudzes dievnams Rīgā un zināms, ka pie Sv. Jēkaba draudzes pierakstījās arī pilsētnieki, kas bija ienākuši no laukiem, tostarp vairākas amatnieku ģildes, tad pieļaujams, ka arī ievērojama daļa baznīcas kapsētā apbedīto bija Rīgas latviešu amatnieki un viņu ģimenes locekļi, kas tagad ļaus veikt tieši Rīgas latviešu tautības iedzīvotāju vispusīgu antropoloģisko izpēti.

Agnese Bergholde-Volfa

Kapelu tipoloģija un funkcijas 14. un 15. gadsimta Rīgas baznīcās

Pētot Rīgas viduslaiku baznīcu arhitektūru un to būvvēsturi, kapelām atsevišķi pievērsta mazāka uzmanība. Lielākā daļa kapelu atradās Rīgas Domā un Sv. Pētera baznīcā, pa vienai arī Sv. Jēkaba un Sv. Katrīnas baznīcā. No arhitektūras viedokļa kapela var būt gan brīvstāvoša celtnē, gan kādas ēkas sastāvdaļa. Rīgas viduslaiku baznīcās sastopam abus variantus.

Tās celtas 14. un 15. gadsimtā – laikā, kad pastiprināta reliģiozitāte veicināja aktīvu individuālu iesaistīšanos dvēseles aprūpē. Privātu aizlūgumu un altāru ziedošana baznīcās un kapelās, pie kuriem apmaksāti priesteri regulāri noturēja svēto misi, aizlūdzot par laicīgo ziedotāju un viņa ģimeni, bija izplatītākais veids kā jau dzīves laikā parūpēties par dvēseles glābšanu.

Ziemeļvācijas ķieģeļu arhitektūras centros, it īpaši turīgajā Hanzas pilsētā Lībekā, pirmās privātās aizlūgumu kapelas celtas jau 14. gs. sākumā. Rīgas viduslaiku baznīcu arhitektūras ciešā formālā un stilistiskā radniecība ar citu Hanzas savienības pilsētu sakrālajām celtnēm ļauj kapelu tipoloģiskos paraugus meklēt tieši tur.

Reformācijas laika svētbilžu grautiņos viduslaiku kapelu iekārtas tika izpostītas, un līdz mūsdienām no sākotnējiem rakstu avotos minētajiem liturģiskajiem piederumiem un vairākiem desmitiem altāru nav saglabājies nekas. Apkopojot pieejamās liecības, Rīgas viduslaiku baznīcu kapelas aplūkotas mākslas vēstures skatījumā.

Alise Gunnarssone

Viduslaiku keramika Livonijā – Ikšķiles piemērs

Ikšķiles viduslaiku komplekss (pils, baznīca un ciema vieta) atrodas Rīgas HES applūdinātajā teritorijā. Vēsturiski Ikšķile ir vieta, kas saistās ar viduslaiku Livonijas rašanos. Iepriekš detalizēti izzināta gan pils, gan baznīca. Tomēr pētnieki galvenokārt pievērsušies rakstītajām ziņām, bet 1968.–1974. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtā apjomīgā keramikas kolekcija līdz šim nav apskatīta. Šajā pētījumā aplūkotas Ikšķiles pilī un ciemā iegūtās viduslaiku trauku lauskas, kas analizētas kopējā Eiropas keramikas tirgus kontekstā.

Ikšķiles vārds rakstītajos avotos pirmoreiz parādās Indriķa un Atskaņu hronikās. Tajās stāstīts, kā Lībekas pilsētas Zēgebergas (*Segeberg*) abatijas augustīniešu klostera kanoniķis priesteris Meinards (*Meinhard*, ap 1130/1140–1196) līvu *Ykescola* ciematā 12. gs. 80. gadu otrajā pusē saņēma Polockas kņaza atļauju sākt misionāra darbu. Ikšķile savu nozīmi mainīja tikai 1202. gadā, kad bīskaps Alberts (*Albert von Buxthoeven*, ap 1165–1229) rezidences vietu pārcēla uz Rīgu un Ikšķiles pili izlēņoja vasaļiem.

Ikšķiles viduslaiku kompleksā atrodami gan vietējo iedzīvotāju izmantotie trauki, gan ieceļotāju ievestā keramika. Lielāko atradumu apjomu veido lībiešu lietotie vārāmie un saimniecības podi, kas pieder Baltijas tipa jeb agrās ripas keramikai. Iespējams, šī tipa keramikas izmantošana samazinājusi nepieciešamību pēc pelēkās keramikas, ko viduslaiku Eiropā plaši lietoja kā vārāmos traukus.

Ikšķiles pilī mītošie tirgotāji bija iesaistīti kopējā Hanzas tirdzniecības apritē, kas veicināja visai Hanzas kultūras telpai vienota dzīvesveida ieviešanos. Tas izpaudās arī saimniecībā un galda kultūrā un bija cieši saistīts ar statusa demonstrēšanu dzīrēs. Līdz ar to Ikšķilē lietoja no pirmatnējās un agrās akmensmasas darinātas krūzes. To lauskas pārstāv visai plašu viduslaiku akmensmasas izstrādājumu spektru un liecina par sakariem ar tādiem šīs keramikas ražošanas centriem Vācijā kā, piemēram, Zīgburga (*Siegburg*) Ziemeļreinā.

Īpaši uzsverami ir viduslaiku rotāto sarkanmāla krūžu atradumi, kas bija tālaika greznākie galda trauki. Pētījuma gaitā tika konstatēti 28 krūžu fragmenti, kas vairākas lāva daļēji rekonstruēt. To izcelsme hipotētiski saistāma ar visai

plašu Baltijas jūras un Ziemeļjūras piekrastes apgabalu mūsdienu Zviedrijas, Dānijas, Vācijas, Nīderlandes, Beļģijas un Francijas teritorijā. Katram no zināmajiem viduslaiku grezni rotātās keramikas izgatavošanas centriem raksturīgas noteiktas tehnoloģiskās un dekoratīvās pazīmes, pēc kurām šīs keramikas lauskas identificējamas Ikšķiles senvietas arheoloģiskajos materiālos.

Ikšķilē iegūtā keramika ir raksturīgs piemērs trauku daudzveidībai Livonijā viduslaiku sākumā – Krusta karu periodā. Tā atspoguļo piļu iedzīvotāju integrāciju kopējā Hanzas kultūras telpā, kas nāca ar savām estētiskajām vērtībām, ko reprezentē arī tāda laikmeta aktualitāte kā greznie galda trauki.

Elita Grosmane

Viduslaiku tēlniecība Latvijā. Daži papildinājumi līdz šim zināmajam

Latvijas viduslaiku tēlniecības kolekciju veido akmens un koka artefakti; kopumā tā nav ļoti liela, tomēr sniedz ieskatu tēlniecības attīstībā no 12. gs. nogales līdz 16. gs. otrajai pusei. Šoreiz nepievērsīšos kopējai attīstības dinamikai, bet tiem piemēriem, kuru izziņas procesā pēdējās desmitgadēs radušies jauni secinājumi vai skatpunkti.

Pārskats jāiesāk ar vienu no senākajiem darbiem: Ikšķiles baznīcas kristāmtrauku, kas ir starp svarīgākajiem katoļu kulta rituālajiem priekšmetiem. Tā romānikas stila vienkāršību novērtēja tikai 1893. gadā, kad pēc ilgstošas aizmirstības granīta kristāmtrauka kūpu pārveda no Ikšķiles baznīcas uz Rīgas Domu, pieskaņoja tai atturīgi vienkāršu balstu un eksponēja Doma pagalmā, pieņemot, ka kristāmtrauka izcelsme, tāpat kā Ikšķiles baznīcas celtniecība, saistāma ar Gotlandi.

Vēl pēc simt gadiem uzmanību tam pievērsa mākslas zinātniece Daina Lāce, kas izpētes gaitā noskaidroja, ka gotlandiešu meistari savā praksē kristāmtrauku un citu artefaktu izgatavošanai izmantojuši tikai vietējo smilšakmeni vai kaļķakmeni, jo granīts uz salas nav sastopams. Tas ļāva pārskatīt Ikšķiles baznīcas kristāmtrauka izcelsmes jautājumu un izvirzīt jaunu hipotēzi, kas balstīta formas un materiāla atbilstībā Ziemeļvācijas 12. gs. otrās puses granītā kaltajiem paraugiem, īpaši uzsverot Zēgebergas (*Segeberg*) klostera nozīmi, no kura nācis bīskaps Meinards (*Meinhard*, ap 1130/1140–1196).¹

Par 12.–13. gs. mijā darinātu priekšmetu uzskatāma Rīgā atrastā koka nūja. Tā atklāta arheoloģisko izrakumu laikā Alberta laukumā pie kādas ēkas pakša. Tēla reālistiskais arhaisms, izvalbītās pogveida acis, masīvais degums, bārda un cepure, kā arī viengabalainā un daudznozīmīgā profila izteiksmība saistāma ar pagānu kulta rituāliem priekšstatiem. Citviet Latvijas arheoloģiskajā materiālā šādas nūjas nav sastopamas, un tas ļauj secināt, ka Rīgas ezera tuvumā pie senās tranzīttirdzniecības ostas iegūtais priekšmets ievests un tā izcelsme ved austrumu virzienā uz kādu no tuvākajām Senās Krievzemes pilsētām, iespējams, Novgorodu, kur tādas bieži lietotas.²

Ar senākajām katoļu kulta memoriālajām tradīcijām saistītas vairākas kapavietu sedzošas plāksnes ar tajās iekaltām figūrām. Viena no tām iegūta arheoloģisko izrakumu laikā Mārtiņsalas baznīcas vietā. Uz tās virsmas ar iedziļinātu līniju iekalts stāvošs karavīrs, kam fonā aiz galvas redzama latīņu krusta augšdaļa, pie kreisā sāna zobens, pie ķermeņa piespiests liels vairogš, bet otrā pusē – šķēps. Plāksni ar Krusta karā ticības vārdā kritušo cīnītāju pārveda uz Rīgas Doma muzeju (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs (turpmāk RVKM)). Savukārt Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā Rīgas pilī bija eksponēta identiska nezināmas izcelsmes kapaplāksne, kuru arī saistīja ar Mārtiņsalas baznīcu. Pie agrajām trapeceveida kapaplāksnēm varētu vēl piepulcināt Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) pārzīmēto Ikšķiles mācītājmuižā kādas ēkas priekšā redzētu kapaplāksni.³ Visdrīzāk to var uzskatīt par senāko memoriālās kultūras piemēru Latvijas mākslā, jo tajā iekalta priesterā figūra ar svētījot paceltu labo roku un garu kātu kreisajā rokā. Tās aprakstā Broce pieļāva iespēju, ka kāta galā bijis krusts. Vēlākos laikos plāksne izmantota utilitāriem mērķiem un tās augšdaļa nokalta. Attēlotā priesterā tērps un svētījošā žestā paceltā labā roka ļauj idejiski papildināt kompozīciju ar galvu, mitru un bīskapa zizli kreisajā rokā, tā dodot iespēju to identificēt kā bīskapu Meinardu vai Bertoldu (*Berthold*, ?–1198). Kā zināms, ap 1380. gadu Meinarda pīšļus pārāpbedīja Rīgas Domā un ievietoja šim nolūkam izgatavotā sarkofāgā. Vecā kapaplāksne, kuras izpildījuma stils likās novecojis, palika Ikšķiles baznīcā un kalpoja tur kā svētvieta.

Pie izcilākajiem sasniegumiem 13. gadsimta lokālās tēlniecības jomā pieder Rīgas Doma būvplastika. Skaitliski tā veido ap 240 vienības. Parasti anonīmo viduslaiku būvplastiku zviedru mākslas vēsturnieks Stens Karlings (*Sten Karling*), iedvesmojoties no Doma ziemeļu portāla uzbūves un formas estētiskajām kvalitātēm un lai piešķirtu 13. gs. vidus plastikai viengabalainību, piedēvēja kādam vārdā nenosauktam “Ķelnes meistaram”.⁴ Jaunākajā mākslas zinātnieces Agneses Bergholdes-Volfas pētījumā šī hipotēze pārskatīta, jo nepietiekamā iedziļināšanās Doma ansambļa izveides vēsturē noveda pie secinājumiem “balstoties uz viena motīva analīzi”, bet neņemot vērā reiniskās stīgas ierobežoto klātbūtni ansablī, kas sastopama tikai ziemeļu portāla frīzē un divos kapiteļos krustejas arkādē.⁵ Lielā būvplastisko motīvu dažādība Rīgas Doma ansablī atbilst vispārpieņemtai viduslaiku praksei. Māksliniecisko rokrakstu daudzveidība norāda gan uz saistību ar dažādu tēlniecības centru

paraugiem, gan uz mainīgu pieaicināto akmeņkaļu sastāvu, gan provinciālisma izpausmēm. Viengabalainību šai lielajai un kvalitatīvi atšķirīgajai būvplastiku masai piešķir tās mērķtiecīgā pakļautība arhitektoniskajai pamatidejai.

Turpmāko gadsimtu būvplastiku pārstāv tikai daži līdz mūsdienām saglabājušies piemēri. Ikonogrāfiskā skaidrojuma dēļ uzmanību piesaista Mārstaļu ielas drupās (nojaucot Rīgas pilsētas nocietinājuma vaļņus Nodokļu pārvaldes un Šeiberšes (*Scheubersche*) nekustamā īpašuma gruntsgabalā) atrastais kapitelis, kas nonāca Doma muzejā, kur to ierakstīja kā kapiteli ar Heisterbahas mūka leģendu. Vilhelms Neimanis (*Wilhelm Neumann*), interpretējot kapiteli ietvertu tēlojumu, publikācijās izklāstīja sižetu par mūku, kas nespēja ticēt mūžīgai dzīvei, šaubu mākts devās uz mežu meditēt un, brīnumaina putna dziesmas iemidzināts, pamodies pēc vairākiem gadsimtiem, un atgriezies klosterī, kur neviens viņu vairs neatcerējās, kā arī citēja 19. gs. vācu dzejnieka Volfganga Millera (*Wolfgang Müller*, 1816–1873) dzejoli, kas pēc Neimaņa ieskatiem senajai Reinzemes teikai piešķīra poētisku ietērpu, bet kapiteli datēja ar 15. gs. sākumu un tā izcelsmi saistīja ar franciskāņu vai dominikāņu klosteri Rīgā.

Aplūkojot gotisko astoņšķautņu kapiteli, var vienīgi konstatēt, ka tā vienā pusē attēlots mūks robusti krokotā tērpā lūdzēja pozā pie stilizēta koka ar lielu putnu. Kapiteļa otrā pusē tas pats mūks attēlots pie grezniem klosterā vārtiem. Uzmanību šim sižetam pievērša arī vācu klasisko valodu filoloģe Lore Virta-Pēlhava (*Lore Wirth-Poelchau*), kas apstrīdēja kapiteļa tematisko saikni ar Heisterbahas cisterciešu klosteri un centienus pierakstīt sižetu viduslaiku klosterā mūkam Cesarijam no Heisterbahas (*Caesarius von Heisterbach*, ap 1180–1240), norādot, ka mūka brīnumu aprakstos šāds sižets nav sastopams. Leģendas atdzimšanu 19. gs. viņa saistīja ar jau minētā dzejnieka Volfganga Millera naratīva romantiskajām nosliecēm, kuru popularitāte Rīgā sakrita ar pilsētas vaļņu nojaukšanu, kapiteļa atrašanu un tādējādi paskaidro tēmas pārnesi uz atrasto kapiteli 19. gs.⁶

Cits piemērs saistīts ar trim Rīgā, Peitavas ielā 7 atrastām stūra konsolēm. Vilhelms Neimanis reālistiski atveidotu sievietes galvu kopā ar izkāmējušas govus ķermeni, kāju un asti nodēvēja par raganu. Viduslaicīgais hibrīds stilistiski ir radniecīgs konsolei ar aplikatīvi naturālistisku vīnogulāja lapu ornamentu.⁷ Igaņu pētnieks Armins Tūlse (*Armin Tuulse*) šai darbnīcai pieskaitīja vēl arī

konsoli ar vērša galvas atveidu.⁸ Kopumā trīs konsoles rada priekšstatu par kādu viduslaikos velvētu telpu, kuras nozīme grūti izskaidrojama.

Latvijas mākslas vēstures viduslaiku kanonā jau agri iekļautas trīs kokā grieztas figūras: Sv. Ģertrūde, Sv. Juris un Sv. Maurīcijs, kuru liktenis cieši savijies ar Rīgas Melngalvju biedrības vēsturi. Divas no tām – Sv. Ģertrūde un Sv. Juris – atrodas RVKM, bet trešā – Sv. Maurīcija tēls – cerams drīzumā ieradīsies Rīgā no Poznaņas Polijā, kur tas bija izvests Otrā pasaules kara laikā. Visas trīs skulptūras pirmo reizi eksponētas 1883. gada kultūrvēsturiskajā izstādē. Katalogā par tām norādīts, ka figūras bija piestiprinātas pie sienas Melngalvju nama zālē un datētas ar 15. gs. otro pusi.⁹ Neimanis precizēja, ka tas varēja būt 15. gs. 50. gadu sākums un pieļāva dažādus izcelsmes variantus.¹⁰ Vēlākie pētījumi nostiprināja mītu par to saistību ar Sv. Katrīnas baznīcas Melngalvju brālības altāri, kas uzstādīts 1431. gadā, bet muzeja restauratore Rita Plaude atklāja monogrammu “A. H.” Sv. Jura skulptūras aizmugurē un gadskaitli “145..”, kura ceturtais cipars izdzisis.

Pretrunīgi šo informāciju uzņēma Rietumu speciālistu aprindās. Tomēr jaunākie pētījumi to neļauj ignorēt, jo no formālā viedokļa tēlos saskatāmas radniecīgas pazīmes ar Rostokas dominikāņu klostera Sv. Jāņa baznīcas t. s. Trīs ķēniņu altāra retabla figūrām. Vācu mākslas vēsturniece Katrīna Vāgnere (*Kathrin Wagner*) savā pētījumā par Rostokas 15. gs. retablu mākslu apkopojusi jaunāko informāciju par tā izcelsmi un datējumu¹¹, kas pieļauj vēlāka datējuma iespēju arī Rīgas skulptūrām. Mākslinieciskie sakari starp Rīgu un Rostoku līdz šim saistījās tikai ar būvmeistara Johana Rumešotela (*Johann Rumeschottel*) darbību 15. gs. sākumā, ceļot Sv. Pētera baznīcas altāra kori, bet statistika liecina, ka 1419. gadā dibinātajā Rostokas Universitātē 15. gadsimtā “imatrikulēti 190 rīdzinieki, bet 16. gs. – 314”,¹² kas paver jaunas māksliniecisko kontaktu izziņas iespējas.

Vēl uzmanība jāpievērš Jāņa Kristītāja figūrai no RVKM. Tuksneša vientuļnieka figūra aitādas kreklā ar siksnu ap vidu un jēru pie kājām stipri cietusi no laika zoba. Tā 1978.–1984. gadā restaurēta un pētīta Vissavienības zinātniski pētnieciskajā restaurācijas institūtā Maskavā. Darbu gaitā konstatēja, ka reformācijas gados Jāņa Kristītāja figūra bija kritusi un sasista gabalos, jo uz tās saskatāmas apdeguma pēdas un detaļu zudumi. Tomēr nepamanīts palika uzraksts uz apmetņa malas, kur joprojām saskatāmi burti, kas ļauj izlasīt *[JO]HANNES DEI [BAPTISTA]* – “Jānis Dieva Kristītājs”. No ieraksta

atvērtajā grāmatā saglabājušies tikai daži fragmenti, bet no rakstu ruļļa labajā rokā tikai augšējais gals.

Tēla izcelsme nav zināma, bet, ņemot vērā, ka Jānis Kristītājs kā dominikāņu ordeņa patrons kopš 1315. gada ar jēru un krusta spieķi attēlots Sv. Jāņa baznīcas klostera priora zīmogā, tā izgatavošanu var saistīt ar 15.–16. gs. mijas pārbūves darbiem Sv. Jāņa baznīcā. Uzmanību piesaista Maskavas pētnieku novērojums, ka samērā drīz pēc reformācijas figūra restaurēta un atkal izmantota kulta vajadzībām, kā arī papildināta ar jaunu pamatnes daļu un kokā grieztu aizmuguri, kas tai nodrošināja apjomu un stabilitāti. Lai gan meistars griezumos centies sekot oriģinālam, kroku krituma patvaļīgais ritms liecina jau par citu tēlojuma plastiku. Pašvērtīgi mīkstās un haotiskās formas atgādina 16. gs. nogales manierīgos stilistiskos paņēmienus. Zināms, ka tieši ap šo laiku 1582. gadā Rīgas rāte ierādīja Sv. Jāņa baznīcu latviešu draudzei, kurai noderēja atjaunotā skulptūra.

Noslēgumā vēl jāmin “Mēness sirpja madonna” no Kuldīgas Sv. Trīsvienības katoļu baznīcas. Tās izcelsme saistīta ar atklājumu ap 1860. gadu, kad to ievietoja rokoko sānu altāra centrālajā nišā un pasludināja par 19. gs. atdarinājumu. “Mēness sirpja madonnai” detalizētu publikāciju veltījusi vācu pētniece Ulrike Nürnbergere (*Ulrike Nürnberger*), kas, noteikti neapgalvojot, sliecas atzīt figūru par viduslaiku oriģināldarbu.¹³ Jaunākās restauratoru veiktās analīzes, cerams, palīdzēs atrisināt šo jautājumu.

---

¹ *Priedola-Lāce D.* Taufanlagen in den Kirchen Lettlands // *Sakrale Kunst im Baltikum: Zehn Beiträge zum 8. Baltischen Seminar 1996 (= Baltische Seminare. – Bd. 6.) / Hg. von C. A. Meier. – Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft, 2008. – S. 41–43*

² *Feodālā Rīga / Atb. red. T. Zeids. – Rīga: Zinātne, 1978. – 33. lpp.*

³ *Brotze J. C. [Broce J. K.]. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Müntzen, Wapen etc. – Bd. 8. – Bl. 55; Kampe P.* Latvijas ev.–lut. baznīcu iznīcinātās mākslas vērtības. – Rīga: [b. i.], 1934. – 18. lpp.

- ⁴ *Karling S.* Riga Domkyrka och mästaren från Köln // Konsthistorisk Tidskrift.– 1941. – H. 2/3. – S. 49–59.
- ⁵ *Bergholde A.* Rīgas Doma viduslaiku arhitektūra un būvplastika eiropisko analogiju kontekstā: Promocijas darbs / Vad. E. Grosmane. – Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2015.– 36. lpp.
- ⁶ *Wirth-Poelchau L.* Zum “Mönch von Heisterbach” // Arbor amoena comis: 25 Jahre Mittellateinisches Seminar in Bonn. 1965–1990 / Hg. von E. Könsgen. – Stuttgart: Steiner, 1990. – S. 199–205.
- ⁷ *Neumann W.* Das mittelalterliche Riga. Ein Beitrag zur Geschichte der Norddeutschen Baukunst. – Berlin: Julius Springer, 1892. – S. 4. Līdz 1939.–1940. gadam konsoles atradās Vēstures muzejā Rīgā, bet kopš tā laika ir zudušas. Šobrīd Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja ekspozīcijā aplūkojama tikai konsole ar vērša galvu.
- ⁸ *Tuulse A.* Die spätmittelalterliche Steinskulptur in Estland und Lettland // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja = Finska Fornminnesforeningens tidskrift. – Vol. 49:1. – Helsinki: Fören, 1948. – S. 12.
- ⁹ Iespējams, sākumā Sv. Ģertrūde bijusi bez atribūtiem, jo tolaik nosaukta par Sv. Mariju. Skat.: Katalog der Rigaschen culturhistorischen Ausstellung / Veranstatet von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. – Riga: Müller, 1883. – S.199.
- ¹⁰ Marijas figūra pārdēvēta par Sv. Elizabeti (?). *Neumann W.* Werke mittelalterlicher Holzplastik und Malerei in Livland und Estland.– Lübeck: Nöhring, 1892. – S. 4–5.
- ¹¹ *Wagner K.* Rostocker Retabelkunst im 15. Jahrhundert. – Kiel: Ludwig, 2011. – S. 20–21.
- ¹² Feodālā Rīga. – 99. lpp.
- ¹³ *Nürnbergger U.* Schicksale mittelalterlicher Kunstdenkmäler im ehemaligen Herzogtum Kurland. Erste Erkenntnisse. “Madonna auf der Mondsichel” in der St. Trinitatiskirche in Kuldīga und “Christus im Elend” im Schlossmuseum zu Ventspils // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2013. – 67. sēj. – Nr. 3.–5. – 55.–74. lpp.